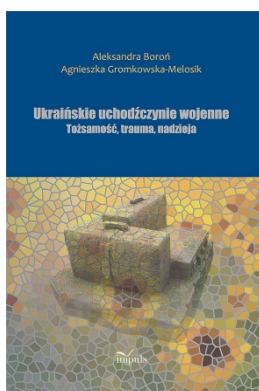


ALINA LIUBYCH

„UCIECZKA PRZED” CZY „UCIECZKA DLA”?

Aleksandra Boroń, Agnieszka Gromkowska-Melosik, *Ukraińskie uchodźczynie wojenne. Tożsamość, trauma, nadzieja*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2022, ss. 269. ISBN: 978-83-8294-209-5.

DOI: <https://doi.org/10.18290/rh247207.19>



Monografia Aleksandry Boroń i Agnieszki Gromkowskiej-Melosik poświęcona jest zagadnieniom postrzegania przez ukraińskie kobiety swojego wymuszonego uchodźstwa do Polski. Praca ta wpisuje się w nurt badań społecznych, głównie socjologicznych, ale niewątpliwie wzbudza zainteresowanie humanistów, ponieważ zagadnienia tożsamości, traumy, samoświadomości, zagłady, pamięci i postpamięci, interakcji między cudzoziemcami a społeczeństwem „rdzennym” stanowią interdyscyplinarny kanon.

Oddane do rąk czytelników studium składa się z wprowadzenia, dziewięciu rozdziałów, zakończenia oraz bibliografii. Taka struktura pracy pozwala na szczegółowy opis problemu badawczego zawartego w tytule.

W rozdziale pierwszym – *Uchodźstwo i migracja. Koncepcje i uwarunkowania teoretyczne* – poświęconym przedstawieniu historycznego tła zjawisk „uchodźstwo” i „migracja”, Aleksandra Boroń podejmuje próbę odpowiedzi

Mgr ALINA LIUBYCH – doktorantka, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Humanistycznych, Instytut Literaturoznawstwa, Katedra Literatury Rosyjskiej, Ukraińskiej i Białoruskiej; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: alina.liubych@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5815-2643>.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

na pytanie, czym uchodźstwo różni się od migracji. Do poparcia swoich poglądów badaczka sięga do prac Daniela Pluta, Petera Gatrella, Egona F. Kunza, Alana Dowty'ego oraz opisuje kompleksowość poruszonych zagadnień. Zarysowuje także kontekst prawny, odnosząc się do Konwencji genewskiej z 1951 roku¹ i protokołu z 1967 roku², aby wyjaśnić podstawę, która określa warunki potwierdzenia statusu uchodźcy i migranta. Uczona podaje liczne przykłady teoretycznych odniesień do problemów migracji oraz przytacza przegląd stanu badań na temat migracji i uchodźstwa w Polsce, w tym nie tylko uchodźstwa z Ukrainy.

Rozdział drugi – *Polityczne, ekonomiczne i społeczno-kulturowe konsekwencje uchodźstwa* – stanowi kontynuację zagadnień poruszonych w poprzednim rozdziale i – jak wskazuje sam tytuł – uwaga przede wszystkim skupiona jest na konsekwencjach uchodźstwa. Na podstawie analizy kluczowych źródeł m.in. Geerta Hofstede'go i Gerta Jana Hofstede'go (*Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*), Uri Dadusha i Mony Niebuhr (*The economic impact of forced migration*), Katarzyny Jędrzejczyk-Kuliniak (*Wymiary antropologizowania się kultur. Sekurytyzacja kryzysu migracyjnego*), Claasa Schneiderheinze'go i Matthiasa Lückego (*Socio-economic impacts of refugees on host communities in developing countries*), Ewy Bielskiej (*Uczeń uchodźca – doświadczenia i emocje towarzyszące sytuacji uchodźczej a społeczno-kulturowe ulokowanie szkoły*) badaczka formułuje wniosek, że w kontekście interkulturowym pomiędzy społeczeństwem lokalnym a uchodźcami może dojść do konfliktów: „[...] przyczynami napiętych stosunków społeczno-kulturowych pomiędzy lokalnym społeczeństwem a uchodźcami stają się kwestionowanie poczucia tożsamości którejs z grup, zwiększenie napięć etnicznych, religijnych, rasowych, językowych lub ideologicznych. To efekt różnego rodzaju zmian, jakie zachodzą w miejscach, do których trafiają duże grupy przesiedlanych uchodźców” (s. 64).

Psychospołeczne skutki uchodźstwa dla jednostki: trauma, szok egzystencjalny i destabilizacja tożsamości – to kolejny rozdział autorstwa Agnieszki Gromkowskiej-Melosik, w którym autorka skupia się głównie na traumie indywidualnej i kolektywnej pozostawionej przez okrucieństwa wojny. Badaczka przytacza mechanizmy związane z wyjściem z traumy, zaproponowane przez Yael Danieli, strategię radzenia sobie z traumą opracowane przez Judith L. Herman oraz strategię radzenia z traumą przez uchodźców wojennych opisane przez Edę Erdener. Autorka kładzie nacisk na kulturową interpretację doświadczenia

¹ Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r., Dz.U. z 1991 r., nr 119, poz. 515.

² Protokół dotyczący statusu uchodźców, sporządzony w Nowym Jorku dnia 31 stycznia 1967 r., Dz.U. z 1991 r., nr 119, poz. 517.

traumy oraz pisze o pozytywnym znaczeniu szoku kulturowego związanego z uchodźstwem wojennym.

Rozdział IV – *Agresja rosyjska na Ukrainę: źródła, przebieg, konsekwencje* – poświęcony jest historycznym kontekstom rosyjskiego najazdu na terytorium Ukrainy. Autorka szczegółowo opisuje punkty zapalne w stosunkach ukraińsko-rosyjskich od 1991 roku, które doprowadziły do inwazji 24 lutego 2022 roku.

Warto dodać jeszcze dwa nie mniej znaczące punkty zapalne, które były zaczątkami inwazji zbrojnej na pełną skalę. Pierwszym takim punktem był rosyjsko-ukraiński konflikt o archipelag wysp Kosa Tuzła w 2003 roku. To był pierwszy poważny spór między dwoma państwami na obszarze przygranicznym po upadku Związku Radzieckiego. 29 września 2003 roku Rosja rozpoczęła aktywną fazę budowy grobli biegnącej od Półwyspu Tamańskiego w kierunku archipelagu wysp Kosa Tuzła. Robert Kłaczyński pisze na ten temat: „Grobla budowana przez stronę rosyjską miała dojść aż do wysokości archipelagu wysp Kosa Tuzła, co w praktyce zablokowałoby możliwość swobodnej żeglugi po Morzu Azowskim. Tempo prac oraz determinacja strony rosyjskiej świadczyły o chęci szybkiej realizacji podjętej inwestycji. Strona ukraińska nie wyraziła zgody na przeprowadzoną inwestycję, uznając ją za działania wymierzone w suwerenność terytorialną państwa”³. Celem budowy grobli było utrzymanie kontroli nad Cieśniną Kerczeńską, o ile wyspa Tuzła jest ukraińska, o tyle strona ukraińska kontroluje cieśninę. Ówczesny szef administracji prezydenta Rosji Aleksander Wołozyn nawet zagroził, że w razie potrzeby zrzuci bombę na Tuzłę⁴.

Drugim punktem był rosyjsko-ukraiński konflikt gazowy, nazywany też „wojną gazową”, w latach 2005-2006, 2008-2009, 2013-2014, 2014-2018. Wojna gazowa odnosi się do wielu sporów pomiędzy rosyjskim dostawcą gazu Gazpromem a Ukrainą, szczególnie w zakresie dostaw gazu ziemnego, jego cen i długów. O skutkach tego konfliktu Valentina Oskolok pisze: „Źródła energii często są wykorzystywane jako pretekst do nacisków politycznych, które mogą doprowadzić nawet do przekształcenia się w konflikty zbrojne”⁵.

W omawianym rozdziale Agnieszka Gromkowska-Melosik przybliży kolejny konflikt, noszący znamiona wojny hybrydowej. Za początek wojny hybrydowej uważa ona rok 2004 i pisze na ten temat: „Euromajdan to również następstwo

³ Robert Kłaczyński, „Rosyjsko-ukraiński konflikt o archipelag wysp Kosa Tuzła: historia, przebieg, konsekwencje”, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica* 12, nr 151 (2014): 112.

⁴ „Волошин пошутил, что сбросит бомбу на Тузлу”, 07.07.2023, <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2003/10/22/4374953/>. Tłumaczenie własne.

⁵ Valentina Oskolok, „Wojny gazowe – dyplomacja rosyjska XXI wieku w kontekście geopolityki. Skutki i znaczenie dla stron konfliktów”, *Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne* 31 (2011): 187.

trwającej od 2004 roku wojny hybrydowej prowadzonej przez Rosję. Polega ona na podejmowaniu przez nią działań ekonomiczno-społecznych oraz militarnych, które mają na celu dewastację gospodarki ukraińskiej, a także działań propagandowych namawiających do konfliktów społecznych” (s. 94). Część ukraińskich polityków również stoi na stanowisku, że wojna hybrydowa w Ukrainie trwa od 2004, a nie od roku 2014, jak podaje większość źródeł ukraińskich. Jednym z polityków wyrażających to przekonanie jest zastępca sekretarza Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy w latach 2019-2020 Serhii Krywonos, który twierdzi, że aktywna faza rosyjskiej wojny hybrydowej z Ukrainą rozpoczęła się po pomarańczowej rewolucji w 2004 roku: „Ta wojna hybrydowa, prowadzona przez Federację Rosyjską (przeciwko Ukrainie – UNIAN) od wielu lat, i nie zaczęła się w 2014 roku, zaczęła się dużo wcześniej, a faza aktywna zaczęła się już po pierwszym Majdanie”⁶.

W rozdziale piątym, zatytułowanym *Narodowość, państwowość i kultura ukraińska*, Aleksandra Boroń skupia się przede wszystkim na dwóch istotnych kwestiach: zjawiskach kształtujących tożsamość i państwowość ukraińską oraz relacjach polsko-ukraińskich. Na podstawie prac badaczy ukraińskiej kultury i tożsamości, m.in. Johna-Paula Himki, Andrew Wilsona, Marii G. Rewakowicz, autorka podejmuje refleksję nad złożoną rzeczywistością, wielowymiarowością i niejednorodnością kultury ukraińskiej, zwraca uwagę na różnorodność lokalnych kultur i dialektów: „[...]wyróżniane grupy etniczne zamieszkujące Ukrainę to – oprócz Ukraińców – Rosjanie, Polacy, Żydzi, Białorusini, Mołdawianie, Bułgarzy, Węgrzy, Tatarzy krymscy, Rumuni, Grecy, Ormianie i Romowie. Każda z tych grup posługuje się zarówno swoim językiem ojczystym, jak i językiem ukraińskim i/lub językiem rosyjskim” (s. 111). W kontekście wpływów kulturowych badaczka podkreśla ogromną rolę chrześcijaństwa z trzema Kościołami prawosławnymi i jednym katolickim obrządku wschodniego. Mapuje etapy, które doprowadziły do powstania współczesnego państwa ukraińskiego.

Poruszając kwestię relacji polsko-ukraińskich, Aleksandra Boroń odnosi się do zagadnień zbiorowej pamięci polskiej w ramach pamięci kulturowej, społecznej i postpamięci. Autorka pisze: „Uważam, że pisząc o długich, złożonych, ale społecznie nieprzepracowanych jeszcze relacjach polsko-ukraińskich, trzeba się odwołać [...] do perspektywy, w której utrwalony ból i trauma tragicznych wydarzeń wpisują się w kategorii postpamięci” (s. 129).

⁶ „Активна гібридна війна Росії проти України почалася після 2004 року – РНБО”, 07.07.2023, <https://www.unian.ua/politics/viyna-rosiji-proti-ukrajini-aktivna-gibridna-viyna-pochalas-pislya-2004-roku-novini-ukrajina-11209445.html>.

W rozdziale szóstym – *Kobiecość ukraińska: rekonstrukcje podporządkowania i emancypacji* – Agnieszka Gromkowska-Melosik kieruje swoją uwagę na aspekt kobiecości jako na integralny komponent tradycji i źródeł państwowości. Uczona szczegółowo opisuje mity tkwiące w kulturze, dotyczące motywu kobiecości oraz symbole tradycyjnej ukraińskiej duchowości kobiecej. Oprócz tego przez autorkę został podjęty temat dychotomii „kobieta typu Barbie – kobieta-Berehynia” i powrotów do ideału tradycyjnej gospodyni domowej, a także problem konstruowania tożsamości ukraińskiej kobiety w czasie wojny. Gromkowska-Melosik pisze na ten temat: „Tożsamość kobiet ukraińskich i ich pozycja społeczna znajdują się w warunkach wojny w sytuacji ciągłego «stawania się»” (s. 148).

Kolejny, siódmy rozdział monografii – *Podstawy metodologiczne badań* – jak wskazuje sama nazwa, zawiera opis prowadzonych badań oraz przyjętych założeń. Badaczki posłużyły się wywiadem narracyjnym, również nazywanym półstrukturalnym, i zastosowały kolektywne studium przypadków. Zgodnie z założeniami badań jakościowych nie sformułowano hipotez.

Do wywiadów włączono dwie tłumaczki, które mają odpowiednie kompetencje kulturowe i dwujęzyczne umiejętności, ale uważam, że brakuje jednej istotnej uwagi, a mianowicie, w jakim języku respondentki udzielały odpowiedzi, w języku ukraińskim czy rosyjskim i odpowiednio z jakiego języka dokonano tłumaczenia. Dlaczego powstaje takie pytanie? Wojna niewątpliwie wpływa na stosunek Ukraińców do języka rosyjskiego, ale, niestety, dla większości uchodźców rosyjski nadal pełni funkcję informatywną (sposób komunikacji), a nie narodotwórczą oraz państwowotwórczą, jak pisał Iwan Franko.

Spśród uczestniczek badań, a było ich szesnaście, część pochodzi z miast rosyjskojęzycznych, m.in. Charków, Dniepr, Donieck, Rubiżne, częściowo rosyjskojęzycznymi są Kijów, Czernihów, Odessa (tak wyglądała sytuacja przed dniem 24 lutego 2022 roku, oczywiście w obecnej sytuacji uległa ona zasadniczej zmianie). Należy przypomnieć, że już w roku 2014 Ukraina tymczasowo straciła te terytoria, na których nie obowiązywał język ukraiński jako język codziennej komunikacji. Język ukraiński jest symbolem tożsamości poza granicami, jest także głównym identyfikatorem narodu, a zatem pytanie, jak identyfikują siebie uchodźczynie, pozostaje otwarte.

W rozbudowanym ósmym rozdziale – *Postrzeganie przez kobiety ukraińskie swojego uchodźstwa: tragedia, trauma i nadzieja. Analiza i interpretacja rezultatów badań własnych*, który jest *de facto* częścią empiryczną, odnajdujemy dość dramatyczne, a zarazem wstrząsające wspomnienia ukraińskich kobiet związane z agresją rosyjską. Umieszczone w tym rozdziale rozważania kobiet, zebrane w trakcie wywiadu, zostały uporządkowane przez badaczki i umieszczone

w odrębnych podrozdziałach, m.in. *Życie w Ukrainie przed agresją rosyjską; Agresja rosyjska, rozbicie dotychczasowego świata i decyzja o wyjeździe; Tragizm i chaos podróży w nieznanie; Tęsknota za rodziną i Ukrainą. Rozpacz utraty i niestabilności; Sytuacja ekonomiczna i psychospołeczna uchodźczyń. Wybrane aspekty.*

Z przedstawionego materiału wynika, że indywidualna trauma manifestuje się w życiu każdego człowieka inaczej. Jej źródłem może być np. rozdzielenie rodziny, rozłąka z pupilem albo problem z odnalezieniem się w nowym miejscu. Niestety, w czasie wojny niektóre wydarzenia w naturalny sposób mogą pogłębiać traumę, np. częste sprawdzanie najnowszych informacji z frontu w sieciach społecznościowych, informacje o kolejnych ofiarach. Jednakże wsparcie i pomoc braterskiego polskiego narodu w istotny sposób poprawia sytuację psychologiczną, stan emocjonalny zarówno uchodźczyń, jak i narodu ukraińskiego.

Autorki zwracają również uwagę na zasadniczą zmianę postrzegania kobiecości, na podejmowane przez Ukrainki role płciowe, na wymiar terapeutyczny przeprowadzonej rozmowy.

Dziewiąty i zarazem ostatni rozdział recenzowanej publikacji – *Uchodźstwo ukraińskie w kontekście edukacji międzykulturowej. Interwencjonizm międzykulturowy: „W zwykłych słowach wielka moc!”* – poświęcony jest długofalowej polityce edukacji międzykulturowej. Uwaga zostaje zwrócona na działania sprzyjające poszerzaniu tożsamości jednostkowej oraz tożsamości społecznej przez kontakt z inną kulturą, poszanowanie różnic między grupami społecznymi i kulturowymi, tak ważne w życiu codziennym uchodźców, dla których Polska będzie docelowym miejscem zamieszkania. Autorka szczegółowo opisuje problemy wielu uchodźców wojennych, a także znaczenie podejmowanych działań międzykulturowych skierowanych do uchodźczych dzieci, w celu ich lepszej integracji. Agnieszka Gromkowska-Melosik przedstawia projekt interwencjonizmu międzykulturowego – „W zwykłych słowach wielka moc!” – zrealizowany przez Zakład Edukacji Wielokulturowej i Badań nad Nierównościami Społecznymi Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu dla małych dzieci z Ukrainy.

Imponująco wygląda przekrój literatury źródłowej i podmiotowej (łącznie 467 pozycji bibliograficznych), do której odwołują się badaczki. Poszczególne rozdziały pracy są ze sobą logicznie powiązane. Monografia napisana jest starannym, zrozumiałym językiem, dzięki czemu może być dostępna dla szerokiego grona odbiorców.

Nikt nie potrafi lepiej opisać uczuć uchodźców niż sami uchodźcy. Każde ze wspomnień uczestników przepełnione jest refleksjami i emocjami pojedynczej osoby. Każda ukraińska kobieta musiała podjąć decyzję i dokonać wyboru czy

była to „ucieczka przed”, czy „ucieczka dla”, chociaż granica między tymi ucieczkami nie jest tak oczywista.

BIBLIOGRAFIA

- „Aktivna hibrydna viina Rosii proty Ukrainy pochalasia pislia 2004 roku – RNBO” [„Активна гібридна війна Росії проти України почалася після 2004 року – РНБО”]. 07.07.2023. <https://www.unian.ua/politics/viyna-rosiji-proti-ukrajini-aktivna-gibridna-viyna-pochalas-pislya-2004-roku-novini-ukrajina-11209445.html>.
- Kłaczyński, Robert. „Rosyjsko-ukraiński konflikt o archipelag wysp Kosa Tuzla: historia, przebieg, konsekwencje”. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica* 12, nr 151 (2014): 112.
- Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r., Dz.U. z 1991 r., nr 119, poz. 515.
- Oskolok, Valentina. „Wojny gazowe – dyplomacja rosyjska XXI wieku w kontekście geopolityki. Skutki i znaczenie dla stron konfliktów”. *Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne* 31 (2011): 187.
- Protokół dotyczący statusu uchodźców, sporządzony w Nowym Jorku dnia 31 stycznia 1967 r., Dz.U. z 1991 r., nr 119, poz. 517.
- „Voloshyn poshutyl, chto sbrosyt bombu na Tuzlu” [„Волошин поштутил, что сбросит бомбу на Тузлу”]. 07.07.2023. <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2003/10/22/4374953/>.